

VARIJACIJE NA TEMU SAMOUPRAVLJANJA

I

Neiscrpna je tema danas za mnoge društvene nauke samoupravljanje — novina suvremene društvene prakse. Zanimanje za njegovo proučavanje ne postoji samo u nas, na čijem se tlu kao sistem ostvaruje, njegove su granice mnogo šire. Zbog toga nije čudno što se uz sistematsko proučavanje tog društvenog fenomena u različitim društvenim naukama kao što su sociologija, pravo, filozofija, političke nauke i dr. javljaju i sporadični pokušaji, jer i oni pridonose cjelovitijem sagledavanju problema, koji prate razvoj novih oblika društvene prakse.

Dosadašnja empirijska istraživanja ukazivala su na defekte koji su objektivno utjecali na razvoj samoupravljanja putem raznih političkih, juridičkih, ekonomskih i drugih instrumenata. Da će takva praksa postojati i nadalje, sasvim je razumljivo, jer mijenjanje instrumentarija za reguliranje društvenih odnosa često zaostaje za razvojem tih odnosa, čiji smo svjedoci posljednjih godina, osobito od donošenja privredne i društvene reforme pa do danas. Sada je npr. osobito aktualno pružanje veće materijalne osnove samoupravljanju, čija skučenost koči njegov daljnji razvoj.

Anketiranje pojedinih društvenih slojeva, grupa ili pripadnika određenih društvenih, političkih, socijalnih (užih ili širih) organizacija sve se češće primjenjuje (uz ostale oblike) prilikom istraživanja pojava, zanimljivih za različita područja društvenih nauka. Ispituju se ekonomske, političke ili društvene i njima slične orijentacije izabраниh sudionika. Zbog toga neće biti na odmet da se rezultati ankete pripadnika političke organizacije, kao što je SKJ gradskog područja Osijeka,* uvrste u kontekst problematike samoupravljanja radi razrješavanja suprotnosti u njegovu daljnjem dinamičnom razvoju.

II

Samoupravljanje je svjesna čovjekova aktivnost, pa je čovjek uz objektivne uvjete, koji omogućavaju provođenje i razvoj samoupravljanja

* Općinski komitet SKH Osijeka proveo je anketu o stavovima članova SK grada Osijeka (travnja 1970. godine) na uzorku od 4525 svojih članova.

nja, subjektivni činilac te aktivnosti. Elementi koji stimuliraju ili destimuliraju subjekte samoupravljanja vrlo su različiti, među njih svakako moramo ubrojiti socijalnu (društvenu) moć i njezinu distribuciju, informiranost i osposobljenost subjekata za takvu aktivnost kao i njihovu motiviranost.** Kako se ti elementi odražavaju na tok samoupravljanja u svijesti ljudi — pripadnika jedne političke organizacije (vezanih određenim zajedničkim interesima), uz to i aktivnih sudionika samoupravljanja i njegova usmjeravanja — možemo upoznati iz odgovora na pitanja s tog područja.

Nosioci društvene moći u privrednim organizacijama, prema ocjeni anketiranih komunista, jesu rukovodioci, zatim slijede radnički savjet i upravni odbor. Da rukovodioci posjeduju najveću količinu društvene moći, može se zaključiti iz mišljenja većine — kako se na sjednicama organa upravljanja izglasava uglavnom ono što je unaprijed odlučeno. Mnoga dosadašnja istraživanja pokazala su da je takva raspodjela društvene moći u radnim organizacijama realno prisutna, budući da rukovodioci posjeduju takvu društvenu moć koja odlučno utječe na donošenje bitnih odluka.* Intenzitet utjecaja te društvene grupe ili pojedinaca na akcije ili odluke perpetuiraju se putem faza kojima pojedina akcija ili odluka prolazi da bi se realizirala. (Podrazumijevaju se: faza pripreme, faza odlučivanja i faza ostvarenja.) Sudionici ankete ocjenjuju, doduše, da na različitim sastancima u radnoj organizaciji postoji mogućnost za slobodno iznošenje mišljenja i obrane stavova, ali čini se da sudjelovanje u raspravi slabo utječe na donošenje odluka, jer rasprava je samo dio pripreme faze.

Središta društvene moći mogu biti formalna i neformalna (pored individualnih i kolektivnih, odnosno unutrašnjih i vanjskih).** Za većinu anketiranih u provedenom ispitivanju neformalna središta ne postoje u njihovim radnim organizacijama, što bi se moglo protumačiti dvojako: ili stvarno ne postoje takva središta, ili su ona izvan domašaja spoznaje sudionika ankete. Međutim, kako komunisti i sami kao pripadnici političke organizacije i najsvjesnijih elemenata unutar radnog sistema često obavljaju funkcije koje ih dovode u fokus središta moći, vjerojatnije je, da njihova spoznaja nije objektivna. (Naime, 55,5% anketiranih bilo je ili je još uvijek na dužnosti samoupravljača, a 60,1% njih ulazi u kategoriju administrativnih radnika, što ukazuje da je mogućnost pripadanja jednom od formalnih kao i neformalnih središta bila objektivno prisutna.)

Distribucija moći pojedinih središta u odnosu prema događajima u radnoj organizaciji može se prikazati, tabelarno prema intenzitetu, ovako:

** Opširan prikaz o utjecaju tih elemenata na samoupravljanje može se naći u članku M. Zvonarevića: »Socijalna moć, informiranost i motivacija u procesu samoupravljanja«, »Naše teme« br. 6 od 1969.

* Istraživanja o raspodjeli društvene moći nalazimo u J. Županova u članku »Samoupravljanje i društvena moć«, »Naše teme« br. 3/1969.

** Definicija središta moći uzeta je prema spomenutom članku M. Zvonarevića.

Središte moći	Rang intenziteta utjecaja				
	vrlo jak	jak	osrednji	malen	nikakav
1. Radnički savjet	2	4	2	4	4
2. Upravni odbor	4	1	4	5	5
3. Rukovod. radne org.	1	3	7	7	7
4. Šefovi ekon. jedinica	5	2	3	6	6
5. Poslovođe, predradnici, brigadiri	6	6	1	2	2
6. Radnici	7	7	6	1	1
7. Politički aktiv	3	5	5	3	3

(Podaci za ovu tabelu uzeti su iz ankete)*

Analizom intenziteta moći prema središtima koja je reflektiraju dolazimo do saznanja da su komunisti — sudionici ankete uočili stvarno stanje te pojave u privrednim organizacijama. Dakle vrlo jak utjecaj imaju rukovodioci radne organizacije, onda slijedi radnički savjet i upravni odbor, a radnici zauzimaju posljednje mjesto. U vezi s jakim utjecajem najveći broj anketiranih izjasnio se za upravni odbor, a radnici su ponovno na posljednjem mjestu. U vezi s intenzitetom »malen i »nikakav« po broju odgovora na prvom su mjestu radnici.

Ako »događaji u radnoj organizaciji« znače donošenje i provođenje odluka bitnih za rad i razvoj privrednih organizacija, onda je samoupravljanje u odnosu prema radnicima dovedeno na najnižu stepenicu u hijerarhiji funkcija, što znači da su samoupravne nadležnosti prenesene s nižih organa na više, odnosno na pojedince (rukovodioci).

Pored ocjenjivanja općenitog utjecaja na događaje u poduzeću anketa je obuhvatila i neka detaljnija mjerenja, npr. utjecaj na rad i odluke radničkog savjeta i organizacije SK. U tom je slučaju provedeno i veće raslojavanje društvenih grupa, no usprkos svemu, najviši rang — pod intenzitetom »vrlo jak utjecaj« — pripao je rukovodiocima (ne samo u vezi s radničkim savjetom, nego i u organizaciji SK). Otuda možemo zaključiti da je samoupravljanje možda djelomično smanjilo obim moći rukovodilaca na jednom području djelovanja, ali se kompenzacija zapaža na drugim stranama, kao što je primjerice organizacija SK.*

Dopustit ću sebi digresiju da upozorim na pojave djelomične suspenzije samoupravnih prava legitimnim predstavnicima kolektiva u nekim integracionim strukturama.

U razdoblju sve učestalijih integracionih kretanja nije rijedak slučaj da stručne službe ili rukovodioci pojedinih sektora integracionih jedinica u međusobnim kontaktima rješavaju ne samo probleme operativne i

* Prilikom sastavljanja tabele ranga intenziteta utjecaja distribucija je provedena na temelju broja odgovora u anketi tako da je najveći broj odgovora na postavljeno pitanje poprimio vrijednost 1 i tako sve do najviše vrijednosti 7, što znači i najmanje potvrđenih odgovora.

* O pravcima društveno-profesionalnog strukturiranja pisao je Ž. Tanić u »Našim temama« br. 2/1969. pod naslovom »Direktori i predstavnici samoupravnih tijela«.

tehničke prirode, već i probleme poslovne politike integriranih organizacija. Donose se zaključci i raspoređuju zadaci, a da radnički savjet (zajednički ili pojedinih organizacija) bude samo obaviješten ili čak ni to.** Prema tome, ne radi se samo o »centripetalnom« ili »centrifugalnom« djelovanju središta moći (kako to primjećuje J. Županov u već citiranom članku), nego i o stvaranju novih, »integriranih« (da ih tako nazovemo), koji potiskuju samoupravna prava u korist tehnokratskih mehanizama.

Nema sumne da je od uvođenja samoupravljanja do danas razvoj subjektivnih i objektivnih uvjeta samoupravne djelatnosti doživio određeni napredak. Anketirani komunisti smatraju to kretanje pozitivnim. Međutim, samo pojedinci su stekli, po njihovoj ocjeni, veća iskustva u upravljanju poduzećem i aktivni su u radničkom upravljanju. Takva ocjena potvrđuje pretpostavke da motiviranost za sudjelovanje u samoupravljanju nije jednakog intenziteta u svih subjekata samoupravljanja, niti polazi od istih aspekata.

Savez komunista gubi funkciju direktnog rukovodioca društvenih i privrednih aktivnosti. Njegova se djelatnost, prema ocjeni anketiranih, svodi na idejno i političko usmjeravanje, međutim, u kritičnim situacijama njegova se uloga smatra primarnom. No, budući da je utjecaj rukovodilaca privrednih organizacija na aktivnost i odluke SK ocijenjen kao prilično intenzivan, može se pretpostaviti da je njihova uloga veća prilikom rješavanja kritičnih situacija nego uloga ostalih komunista. Na taj način rukovodioci ponovno izbijaju u prvi plan, bez obzira na to što je ocijenjeno da bi u kritičnim trenucima vodeća uloga pripala organizaciji SK. Jer, konačno, i ovdje (kao i u samoupravljanju — pojedini članovi kolektiva) samo pojedini komunisti uživaju ugled i autoritet, te samo inicijativa pojedinaca može pokrenuti ostale na određene zadatke.

III

Samoupravljanje je determinirano objektivnim i subjektivnim činionicima, o čemu je već bilo riječi. Informiranost i osposobljenost samoupravljača još su dvije (pored motiviranosti) subjektivne determinante samoupravljanja, o kojima je vrijedno reći nešto više, što uostalom omogućavaju i rezultati ankete. Sudionici ankete smatraju sebe informiranima o radu radne organizacije, nešto su slabije informirani o razvoju radne organizacije, o njezinu položaju u grani i na tržištu, a zaključci društveno-političkih organizacija i važnija pitanja komune slabije su zastupani u obavještenjima. Međutim, nedostatak informiranosti i osposobljenosti anketiranih za samoupravljačku aktivnost proizlazi iz rezultata što ih daju odgovori na pitanje kako se ocjenjuje poslovanje u radnoj organizaciji. Zapanjuje visok postotak onih sudionika ankete (92,5%) koji su se opredijelili za odgovor »ne znam« ili onih koji su apstinirali. Ta činjenica potvrđuje pretpostavku da proizvođači (čak ni

** Zapažanje se izvodi iz vlastitog istraživanja nekih integracionih struktura, među koje ulazi u prvom redu ugovorna kooperacija.

komunisti u ovom slučaju) nisu ozbiljan činilac utjecaja u samoupravnom tijelima, pa je redistribucija društvene moći neminovna u pravcu onih grupa ili pojedinaca koji raspolažu informacijama i stručnim znanjem. Dakle nedostatak informiranosti i osposobljenosti za funkciju samoupravljača čak i u komunista postaje nedostatak a da bi se mogli uključiti u akciju za ravnopravniju raspodjelu društvene moći.

IV

Ciljevi koji se žele ostvariti samoupravljačkom aktivnošću ulaze u domenu psiholoških činilaca. Oni se mogu vrednovati u pozitivnom i negativnom smislu, već prema tome jesu li za čovjeka privlačni ili odbojni, no najčešće su ambivalentni. Aspekti vrijednosti ciljeva neobično su važni prilikom ocjenjivanja pobuda prema aktivnosti, odnosno neaktivnosti u funkciji samoupravljanja.

Materijalne, socijalne i psihološke aspekte vrijednosti samoupravljanja vrlo je koncizno izložio dr Zvonarević u već spomenutom članku »Socijalna moć, informiranost i motivacija u procesu samoupravljanja«, pa ih ne bi trebalo detaljnije obrazlagati, osim koliko je to potrebno za razumijevanje daljnjeg teksta.

Materijalno stimuliranje samoupravljanja ne može se primijeniti, niti bi ono bilo ispravno. Međutim, socijalni ugled samoupravnih funkcionara trebalo bi podići na višu razinu (osobito u radnoj organizaciji), usprkos tome što je on vezan uz stvarnu distribuciju socijalne moći. Poseban je problem psihološki aspekt vrijednosti samoupravljanja, koji je povezan s osnovnom funkcijom samoupravljanja — humanizacija suvremenog, depersonaliziranog, visokoorganiziranog i birokratiziranog suvremenog industrijskog društva.

Potencijalne mogućnosti samoupravljanja često se u konkretnim uvjetima mijenjaju u svoju suprotnost, pa se (kako to zapaža dr Zvonarević) sudionik samoupravnih struktura osjeća izigranim u svojim teoretskim pretpostavkama, a to dovodi do osjećaja inferiornosti. Pritisak odgovornosti kao psihološki teret u samoupravljanju nije adekvatan psihološkoj nagradi, koja bi pridonijela povećanju osjećaja vlastite vrijednosti.

Teoretski uvod bio je potreban da bi se na konkretnim primjerima mogli analizirati utjecaji određenih nosilaca društvene moći u radnim organizacijama. Društvena (socijalna) moć ne utječe samo na kretanje i usmjeravanje proizvodnje, raspodjelu, planiranje ili druge oblike materijalnih odnosa nego i na psihologiju ljudi, koja stvara konfuziju u svijesti. Pitanje raspodjele odgovornosti jedno je od fundamentalnih problema moralnog i materijalnog položaja samoupravnih struktura, osobito u radnim organizacijama. »Nejednako podijeljena odgovornost između organa upravljanja i organa rukovođenja jedan je od činilaca koji djeluju na smanjivanje socijalne moći organa samoupravljanja.«* Da je to tako, pokazuju i rezultati anketiranih komunista gradskog područja Osijeka, koji na pitanje: tko bi trebao snositi posljedice ako

* Dr M. Zvonarević: *ibid.*

je donesena pogrešna odluka, koja je radnoj organizaciji donijela štetu, odgovaraju sa 35,2% istomišljenika da su to članovi radničkog savjeta i upravnog odbora, sa 31,9% da bi posljedice trebali snositi inženjeri i stručnjaci, a tek 8,9% anketiranih misli da bi trebali odgovarati direktori poduzeća i rukovodioci sektora. S jedne strane imamo, dakle, činjenicu da rukovodioci privrednih organizacija materijalno odgovaraju pred društvom zbog neispunjenih zakonskih obaveza, a materijalna i moralna odgovornost u radnoj organizaciji pripisuje se, većinom glasova, radničkom savjetu i upravnom odboru, odnosno stručnjacima. Usprkos tako izraženom shvaćanju o odgovornosti, susrećemo jedno drugo mišljenje: anketirani, naime, ocjenjuju da usporavanju privredne reforme najviše pridonosi zaostalost u materijalnoj bazi (36,8% sudionika ankete), a na idućem mjestu po visini postotka (27,4%) nalazi se neodgovorajuće rukovodstvo u privrednim organizacijama. U takvoj koliziji stavova postavlja se pitanje mogu li zaista radnički savjet i upravni odbor snositi odgovornost (kolektivnu, naravno) u situaciji kada se izražava mišljenje da na događaje u poduzeću stvarno utječu rukovodioci poduzeća (37,4% anketiranih), da se na sjednicama organa upravljanja izglasava ono što predlaže uprava (42,7% anketiranih) itd. Navedene suprotnosti upućuju na zaključak da je odgovornost članova radničkog samoupravljanja prijeko potrebno individualizirati, kako bi se izbjegla prilično neodređena i nedefinirana kolektivna (ne)odgovornost. Mijenjanje instrumentarija u tehnici odlučivanja zaista je potrebno, za što se zalaže dr Zvonarević, jer bi se tek onda moglo iskristalizirati mnogo nedefiniranih, zapostavljenih ili iskrivljenih vrijednosti samoupravnih funkcija. Porastao bi socijalni ugled tih funkcija zbog toga što bi nosio u sebi duboku osobnu odgovornost u odnosu prema društvenim funkcijama. Daljnji pozitivni efekt očitovao bi se u povećanom pritisku na kvalitetu i vremensku dimenziju informiranosti, a porasli bi i zahtjevi za osposobljenošću onih koji obavljaju samoupravne funkcije.

Prebacivanje odgovornosti na leđa kolektivnih organa, kao jedna od dopustivih i ustaljenih mogućnosti izbjegavanja osobne odgovornosti, nalazi primjenu u konkretnim situacijama, ali i u svijesti ljudi, pa čak i onih organiziranih u Savezu komunista. Nema sumnje da se takvo stanje može pripisati djelovanju (uz ostalo) ranijeg etatističko-birokratskog sistema, ali dosta je prisutno i u sadašnjem trenutku, a vjerojatno će biti i u dijelu budućnosti.

V

Rezultati ankete članova SK s područja grada Osijeka, obuhvaćeni ovim prikazom, samo su dio podataka što ih pruža takav oblik istraživanja. Prezentirani su kao prilog dosadašnjim naporima na području istraživanja tokova samoupravljanja, koji su već uputili na određene zaključke. Njihova vrijednost može se mjeriti činjenicom koliko potvrđuju ili pobijaju dosadašnje nalaze, a oni se mogu sumirati u nekoliko osnovnih postavki:

— distribucija društvene (socijalne) moći zadržava tendenciju kretanja u korist rukovodilaca privrednih organizacija. Organi samoupravljanja još uvijek nisu najčešće bitnije utjecali na redistribuciju te moći u svoju korist;

— nedovoljna i nepotpuna informiranost djeluje destimulativno na rad organa upravljanja i smanjuje mogućnost redistribucije društvene moći na funkcionare samoupravljanja;

— nedovoljna osposobljenost za obavljanje samoupravnih funkcija daljnji je uzrok nedostatka društvene moći samoupravnih tijela čemu pored nedostatne informiranosti pridonosi i opadanje zanimanja za dužnost samoupravljača;

— socijalni aspekt motiviranosti prenisko je vrednovan instrumentarijem objektivnog funkcioniranja radničkog samoupravljanja, što je daljnji destimulativni smjer kretanja;

— psihološka motiviranost devalvirana je sistemom kolektivne odgovornosti, koja se najčešće rasplinjava pod rastezljivim pojmom moralne odgovornosti. Poanta osobne odgovornosti zahtijeva razradu zakonskih projekcija glasačkog sistema, da bi se duboko uvriježena kolektivna odgovornost projicirala do pozitivne percepcije.